

Zespół Placu Swobody w Charkowie - chrestomatia¹ strategii zachowania autentyczności architektury awangardy

Complex of Svobody (Freedom) Square in Kharkiv – a Collection of Strategies for Preserving the Authenticity of Avant-Guard Architecture

Aleksander Buriak, Maria Rusanowa

Narodowy Uniwersytet Budownictwa i Architektury w Charkowie, Ukraina
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Ukraine

Centrum rządowe na Placu Swobody (dawny Plac Dzierżyńskiego) w Charkowie, ówczesnej stolicy Ukrainy, zostało w większości ukończone w latach 30. XX wieku. W tym czasie był to wyjątkowy, największy na świecie całościowy kompleks architektoniczny wczesnego modernizmu. Obejmował on cztery gigantyczne budynki: Dom Przemysłu Państwowego (Gosprom, 1931), Dom Projektów (1932), Dom Spółdzielczości (projekt 1929) oraz Centralny Komitet Partii (1932). Ponadto na placu wzniesiono hotel „Internacjonal” (1936), największy w tym czasie na Ukrainie². Wskutek szczęśliwego zbiegu historycznych okoliczności miasto znalazło się w posiadaniu zespołu

supernowoczesnych budowli, unikatowych nie tylko ze względu na ich rozmiar, ale również ze względu na ich walory artystyczne.

Te obiekty i sam plac przetrwały zniszczenia wojenne (Charków w latach II wojny światowej stracił ponad 60 procent zabudowy), renowację po wojnie i szereg przebudów w kolejnych latach. Dziś ten interesujący kompleks jest złożonym rebusem pod względem możliwych strategii jego ochrony i dalszego wykorzystania.

Dom Przemysłu Państwowego – Gosprom

W zespole architektonicznym placu Swobody jedynym gmachem, który prawie całkowicie zachował swój pierwotny wygląd, jest Gosprom, po ukraińsku Derżprom (il. 1), arcydzieło petersburskiego architekta Sergeja Serafimova i jego współautorów Samuila Krawca i Marka Felgera. Gosprom jest największym

1. Chrestomatia to według *Słownika języka polskiego PWN* w dawnej polszczyźnie «wypisy, wybór wyjątków z dzieł różnych autorów» [przypr. red. MJS].

2. Khan-Magomedov S.O., *Arkhitektura sovetskogo avangarda / Architecture of the Soviet avant-garde vol.2, Sotsial'nyye problemy / Social problems*, Moscow: Stroizdat, 2001, s. 712.

1. Charków, Izba Przemysłu Państwowego (Gosprom), Plac Wolności, arch. Serafimov S., Kravets S., Felger M., 1926-28 (źródło: Kharkiv buduye. Fotoal'bom / Kharkiv is building. Photo album, Red. PP Khitrov, Charków: Wydawnictwo Rady Miejskiej Charkowa, 1931, s. 113)

1. Kharkiv, The House of State Industry (Gosprom), Sq. Svobody, arch. Serafimov S., Kravets S., Felger M., 1926-28 (source: Kharkiv buduye. Fotoal'bom / Kharkiv is building. Photo album, ed. P. P. Khitrov, Kharkiv: Publication of Kharkiv City Council, 1931, p. 113)

2. Charków, Dom Projektów, Plac Wolności 4, arch. Serafimov S., Zandberg-Serafimova M., 1931-32 (zdjęcie z lat 30.XX wieku, źródło: archiwum A. Buryaka)

2. Kharkiv, The House of Projects, Sq. Svobody 4, arch. Serafimov S., Zandberg-Serafimova M., 1931-32 (photo of the 1930s, private archive of A. Buryak)

pod względem kubatury na świecie zabytkiem międzywojennego modernizmu³. Kubatura gmachu wynosi 347 tys. metrów sześciennych, powierzchnia 67 tys. metrów kwadratowych. Ten ogromny kompleks biurowy został zbudowany z monolitycznego betonu zbrojonego i wykończony wysokiej jakości tynkiem dekoracyjnym z domieszką blaszek miki. Materializacja tak ambitnego obiektu stała się możliwa dzięki głównemu inżynierowi budowy – Pawłowi Rottertowi. Pod jego kierownictwem na budowie opracowano dokumentację roboczą unikalnych konstrukcji, przeprowadzono mechanizację pracy (do 80%), przeszkolono fachowców – wykwalifikowanych robotników i inżynierów, opracowano technologię żelbetonu przemysłowego⁴.

Gosprom jest nie tylko bardzo duży, ale także niezwykle złożony pod względem konfiguracji przestrzennej oraz konstruktywistycznego rozwiązania: kompleks składa się z trzech plastycznie modelowanych brył, rozdzielonych ulicami-podjazdami. Ponad tymi przejściami na różnych poziomach przerzucono sześć zadaszonych i oszklonych żelbetowych łączników. Podczas budowy Gospromu, po raz pierwszy na świecie, opracowano i zastosowano dokładne obliczenia złożonych przestrzennych ramowych konstrukcji z żelbetu – graficzno-analityczną metodę punktów stałych – autorstwa charkowskich inżynierów projektantów A. Preisfreinda i M. Pajkova. Kompleks wzniesiono w rekordowym czasie – prace przygotowawcze rozpoczęły się latem 1925 r., a oddanie wykończonej budowli do eksploatacji odbyło się 7 listopada 1928 r., w jedenastą rocznicę rewolucji październikowej.

Podczas II wojny światowej podjęto kilka nieudanych prób wysadzenia w powietrze i podpalenia gmachu, ale masywne żelbetowe konstrukcje Gospromu przetrwały. Budynek, który został spalony i stracił wszystkie szyby, tym niemniej był w najmniejszym stopniu uszkodzony ze wszystkich obiektów na tym obszarze i już w latach 1944–1947 został znów oddany do użytku.

Tynk terrazytowy, wykwinna dekoracja fasad Gospromu, przetrwał wojnę, ale później, w latach 60.

i 70., został ukryty pod warstwami szorstkiego natrysku cementu. Takie, kilkakrotnie powtórzone barbarzyńskie „odnawianie” fasad okazało się dla Gospromu niemal śmiertelne. Ciężki wielowarstwowy placek cementowy stracił przyczepność do betonowej ściany i zaczął złuszczać się na tysiącach metrów kwadratowych. Odsłonięty beton szybko skorodował pod wpływem wilgoci atmosferycznej, w wielu miejscach zostało odsłonięte zbrojenie i rozpoczęło się niszczenie słupków międzyokiennych na wyższych piętrach. Gigantyczny budynek, który nie bał się bezpośredniego uderzenia ciężkiej bomby, okazał się łatwą ofiarą ignorancji.

Długoterminowa eksploatacja i nieudolne powojenne naprawy zmusiły w 2001 r. do rozpoczęcia rekonstrukcji budynku, która trwa do dziś. Rekonstrukcja ta polegała na całkowitej wymianie tynku (ponad 74 000 m²) i zamianie wypełnienia otworów okiennych (powierzchnia szklenia około 17 000 m²).

Oryginalny tynk terrazytowy nie został przywrócony. Elewacje Gospromu są teraz pokryte drobnopięknym tynkiem zgodnie z patentem niemieckiej firmy Henkel, która gwarantuje utrzymanie przyczepności nowego wykończenia do starych powierzchni betonowych przez 25 lat.

Podwójne okienne ramy z dębu zostały wymienione na nowoczesne ramy pojedyncze z podwójnymi szybami, przy zachowaniu podziałów okien. Podwójne stalowe witraże klatek schodowych zastąpiono jednowarstwowymi podwójnymi szybami. Nakładane aluminiowe kratki, które powinny imitować drobną siatkę oryginalnych witraży, umieszczono za witrażami, od środka. Wpłynęło to znacząco na wizualny odbiór kompozycji budynku. Niemniej jednak w 2018 r. Dom Przemysłu Państwowego Gosprom został dzięki staraniom Charkowskiego Regionalnego Departamentu Architektury i Urbanistyki oraz ukraińskiej sekcji DOCOMOMO wpisany na listę informacyjną Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Wysokie walory architektoniczne i artystyczne Gospromu, jego skala przestrzenna i światowa sława są takie, że prędzej czy później jego oryginalny wygląd zostanie odtworzony z pełną szczegółowością. Analiza naukowa, wytyczne metodologiczne oraz międzynarodowy program ochrony i wsparcia mogą przyspieszyć ten proces i zwiększyć jego skuteczność.

3. Buryak A., Kraizer I., *Between constructivism and Art Deco. Stylistic attribution of the Dzerzhinsky square (presently Freedom Square [Ploshchad Svobody] in Kharkov)*, [w:] *Heritage at risk. Preservation of 20th century Architecture and world Heritage, Proceedings of scientific conference*, Moscow, 2006, s. 49-51.
4. Zvonitsky E., Leibfrejd A., *Gosprom*, Moscow: Stroizdat, 1992, s. 80.

Dom Projektów

Na lewo od budynku Gospromu, w południowej części obwodu okrągłego placu wzniesiono w latach 1930-1932 kolejne, jeszcze doskonalsze dzieło Serafimowa – Dom Projektów, zaprojektowany we współpracy z M. Zandberg-Serafimową (il. 2). Na początku wojny, w 1941 roku został on poważnie uszkodzony przez pożar i przez wiele lat stał w ruinie (il. 3). Na początku lat 50. XX wieku rozpoczęła się odbudowa gmachu i jego adaptacja na siedzibę Uniwersytetu Charkowskiego. Ogromny budynek (około 50 tys. m²) planowano przy tej okazji przebudować (il. 4) w triumfalnym i monumentalnym stylu powojennym (błędnie nazywanym czasami „stylem socrealizmu”), charakterystycznym dla moskiewskich wieżowców i warszawskiego Pałacu Kultury i Nauki. Ten plan się nie powiódł i po śmierci Stalina projekt odbudowy został radykalnie uproszczony. Jednakże odbudowany i odrestaurowany w roku 1961 obiekt całkowicie utracił swój pierwotny wygląd. Fałszywe pilastry, gzymsy, okładziny z płytek ceramicznych naklejono na elegancką modernistyczną kompozycję, a do wejścia później dodano jeszcze pompatyczny wielokolumnowy portyk. W celu wzmocnienia efektu monumentalności zamknięto ścianą głęboki dziedziniec od strony ogrodu miejskiego, co ukryło efektowny widok ruchu wind w czterech przezroczystych szymbach windowych, szczególnie spektakularny w godzinach wieczornych. Z centralnego ryzalitu został usunięty dynamicznie ukształtowany dach zwieńczenia, skutkiem czego obniżono wysokość i walory kompozycyjne całości.

W obecnym kształcie budynek przestał być obiektem modernistycznym i utracił wartość architektoniczną (il. 5), pozostając przy tym na liście zabytków architektury „o znaczeniu lokalnym”. Jednakże świetna okazja do tego, aby poczuć pierwotną moc tego obiektu pojawiła się, gdy w części ogromnych piwnic uniwersytetu zostało w 2009 roku otwarte Centrum Sztuki Współczesnej im. Wasilija Jermiłowa – nazwane tak na cześć słynnego konstruktysty z Charkowa. Jednocześnie odsłonięto potężne monolityczne struktury podziemnej części gmachu i stało się oczywiste, że istnieje możliwość przywrócenia autentycznego wyglądu całego tego architektonicznego arcydzieła i zależy ona jedynie od ludzkiej determinacji.

Dom Projektów można i trzeba wydobyć spod ukrywającej go brzydkiej skorupy z cegły i ceramicznej płytki. Według obowiązującego ustawodawstwa ukraińskiego będzie to wymagało przeprowadzenia wstępnych badań, opracowania rekonstrukcji graficznej, projektu konserwatorskiego i właśnie projektu rekonstrukcji, a przy tym zręcznej kampanii propagandowej oraz poszukiwania źródeł finansowania. Ale ambitne zadanie odbudowy tego i stojącego obok wspaniałego Gospromu, może stać się dla Ukrainy wyczynem kulturalnym na skalę europejską.

Hotel „Internacjonal”

Hotel „Internacjonal”⁵, zbudowany w latach 1932–1936 według projektu architekta Grigorija Janowickiego (il. 6) również został spalony podczas woj-

3. Dom Projektów, zniszczenie budynku po II wojnie światowej (fot. 1944, z archiwum A. Buryaka)

3. The House of Projects, the destruction of the building after the Second World War (photo of 1944, private archive of A. Buryak)

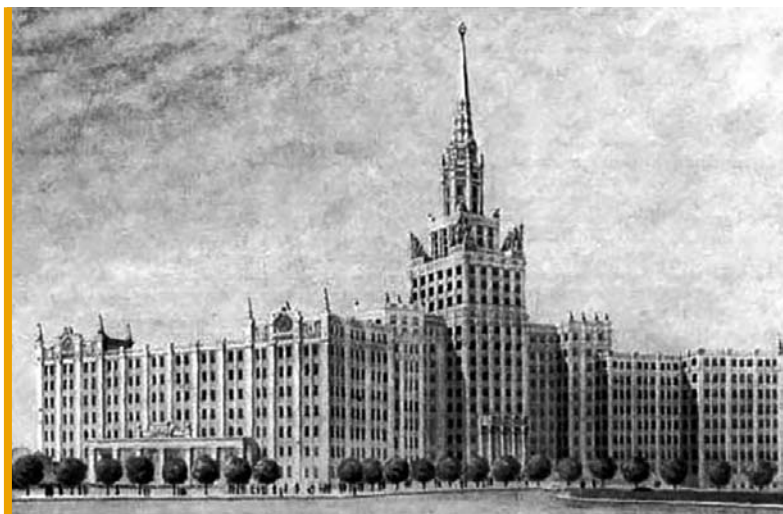
ny, stracił dach i oszklenie. Zostały całkowicie utraczone jego słynne wnętrza, które na światowej wystawie w r. 1937 w Paryżu otrzymały Grand Prix w sekcji Architektury⁶. Podobnie jak Dom Projektów, hotel „Internacjonal” po wojnie został przebudowany w innym, klasycyzującym stylu. Różnica polegała na tym, że budynek własnoręcznie odrestaurował jego autor, Grigorij Janowicki, niegdyś szef ukraińskich konstruktystów. Zmienił on i uprościł układ niższych pięter, zwiększył wystawanie wieńczącego gzymsu i zbudował nowy, większy i bardziej wyrazisty portyk. Po renowacji hotel (obecnie hotel „Charków”) otrzymał nowy wystrój architektoniczny, ale stał się obiektem z innej epoki architektonicznej.

Teraz budynek jest całkowicie zniszczony i znów wymaga przebudowy. Centralna jego część, od strony Placu Swobody, nie była używana przez wiele lat i została po raz pierwszy otwarta dla publiczności we wrześniu 2019 r., w ramach biennale sztuki. Mimo zrozumiałej nostalgii za konstrukttywizmem hotel powinien być przywrócony do form, które otrzymał po powojennej odbudowie. Paradoksalnie, powojenny hotel „Charków” był bardziej wyrazisty, bardziej harmonijny, piękniejszy niż przedwojenny hotel „Internacjonal”. Ale jednocześnie mają być przywrócone wszystkie elementy artykulacji architektonicznej, któ-

6. Protsenko M., Gostinitsa „Internatsional” - „Khar'kov” – krupneyshiy otel' Sovetskoy Ukrainy (k 75-letiyu) / [Hotel „International” - „Kharkov” is the largest hotel of Soviet Ukraine (to the 75th anniversary), Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitr'oyi istoriyi. Zbirnyk naukovykh prats' / Actual problems of national and world history. Collection of scientific works, v.15, Kharkiv: KhNU n. V. N. Karazin, 2012, s. 205-212.

4. Dom Projektów, jedna z opcji odbudowy powojennej (źródło: archiwum A. Buryaka)

4. The House of Projects, one of the options for post-war reconstruction (private archive of A. Buryak)

5. W języku polskim słowo to oznacza „Międzynarodówka”; a więc nadana na cześć światowej organizacji partii komunistycznych (Kominternu).

5. Dom Projektów, widok budynku po odbudowie (fot. 1963, z archiwum A. Buryaka)

5. The House of Projects, view of the building after reconstruction (photo of 1963, private archive of A. Buryak)

re zostały utracone „w szalonych latach dziewięćdziesiątych”, w szczególności balkony na głównej fasadzie. Zostały przycięte, aby rozciągać banery reklamowe na całą rozległość fasady. Oczywiście oryginalny modernistyczny wygląd budynku należy uprzednio przywrócić w rekonstrukcji graficznej i modelach 3D.

Dom Spółdzielczości

Trzeci olbrzym centrum rządowego – Dom Spółdzielczości, zaprojektowany przez architektów A. Dmitriewa i O. Munca w 1929, nie został ukończony przed wybuchem wojny⁷. Budynek o łącznej kubaturze 115 tysięcy metrów sześciennych miał stać się najwyższym w mieście (il.7), przewyższając usytuowany naprzeciwko Dom Projektów. W 1935 r. niedokończony budynek został przekazany akademii wojskowej i ukończony po wojnie, również w klasycyzującym, triumfalnym stylu (1954, architekci P. Szpara, V. Diuzich, N. Linecka, D. Jewtuszenko). W okresie przedwojennym ukończono tylko dwa sześciopiętrowe budynki boczne z rozległymi dziedzińcami wewnętrznymi, a dominująca wysokościowo, 16-piętrowa centralna wieża została ukończona już zgodnie z nowym, powojennym projektem i jednocześnie obniżona o cztery kondygnacje.

Od r. 2004 budynek jest wykorzystywany jako drugi, „północny” gmach Uniwersytetu Karazińskiego i w swej obecnej formie jest oczywiście świadectwem architektury okresu powojennego. Fasady i wnętrza budynku są prawie całkowicie zachowane i podlegają ochronie (il. 8).

Budynek Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy

Podczas wznoszenia budynku Komitetu Centralnego KP(b)U, zaprojektowanego w 1932 roku przez architekta Jakuba Szejnberga, zastosowano technikę która była dość rzadko używana w praktyce konstruktywistów. Struktura nowego obiektu obejmowała dwie trzypiętrowe bryły siedziby dawnego ziemstwa⁸ guberni

Charkowskiej, położone przy ulicy Sumskiej, głównej ulicy miasta. Powstałe założenie zostało następnie podwyższone o kolejne trzy piętra i rozszerzone do skrzyżowania ulic Sumskiej i Weterynaryjnej (obecnie ulicy Swobody). Na rogu dwóch ulic zbudowano główne wejście do nowego, ogromnego gmachu, który dzięki prostej i wyrazistej modernistycznej kompozycji wyraźnie zamknął układ prostokątnej części placu (il. 6). Po 1934 r. w budynku znajdował się regionalny komitet partii. Budynek został zniszczony przez bombardowanie podczas wojny i rozebrany. Na jego miejscu w 1954 roku zbudowano sześciokondygnacyjny wielokolumnowy budynek neoklasycystyczny dla komitetu partii według projektu architektów W. Kostenko i W. Orechowa. Dziś mieści się w nim Regionalna Administracja Państwowa.

Na podstawie zachowanych fotografii i rysunków projektowych rozebranego konstruktywistycznego budynku KC należałoby obecnie wykonać jego graficzną rekonstrukcję i pełen model 3D przedwojennego kompleksu. Stanowiłoby to niezbędne uzupełnienie dokumentacji historycznej zespołu Placu Swobody, jako integralnego zabytku architektury i urbanistyki epoki konstruktywizmu.

Późniejsze uzupełnienia – skwer na Placu Swobody i hotel „Kharkiv Palace”

W kontekście przywrócenia historycznej spójności przestrzennej zespołu dawnego Centrum rządowego oddzielnym problemem jest duży skwer usytuowany w okrągłej części Placu Swobody. Powstał on w 1963 r., jednocześnie ze wzniesieniem pomnika Lenina. Teraz pomnik został zburzony zgodnie z ustawą o dekomunizacji, i nie jest jasne, co zrobić z czterema hektarami terenów zielonych, których wiek nasadzeń sięga prawie 60 lat.

Kwestia zachowania integralności i autentyczności historycznej zespołu Placu Swobody pojawia się dziś bardzo wyraźnie również w kontekście wzniesienia tu dużego, pięciogwiazdkowego hotelu „Kharkiv Palace”. Został on zbudowany w 2012 według projektu kijowskiego architekta S. Babuszkina na działce między dawnym Domem Spółdzielczości, a dawnym hotelem „Internacional” w związku z organizacją w Charkowie meczów piłkarskich w ramach mistrzostw Europy 2012 r. W architekturze hotelu pompatyczny monumentalizm połączono dość sztucznie z dekonstruktywizmem.

7. Grigoryev A.V., Severnyy korpus Khar'kovskogo natsional'nogo universiteta imeni V.N. Karazina – trudnaya sud'ba / [Northern building of Kharkiv National University named after V.N. Karazin - a difficult fate], [w:] Pam'yatkoznavchi pohlyady molodykh vchenykh XXI st. / Monumental views of young scientists of the XXI century, vol. 2, Kharkiv: Kursor, 2011, s. 83-86.

8. Ziemstwo – w Rosji carskiej był to organ samorządowy, istniejący w latach 1864-1917 w części guberni europejskich. Ziemstwa dzielono na powiatowe i gubernialne. W skład wchodził ziemianie, mieszczenie i zamieszni chłopcy.

6. Charków, Plac Dzierżyńskiego, Hotel „International”, arch. Janowicki G., 1932-36, po lewej budynek Komitetu Centralnego, arch. Shteinberg J., 1929-32, na końcu placu (źródło: Album. Iz istorii ploshchadi Svobody / From the history of Freedom Square, w: <http://the-past.inf.ua> (dostęp 20 lutego 2020 r.))

6. Kharkiv, Dzerzhynsky Square, Hotel "International", arch. Yanovitsky G., 1932-36, on the left, the Central Committee Building, arch. Shteinberg J., 1929-32, at the end of the square (source: Album. Iz istorii ploshchadi Svobody / From the history of Freedom Square, <http://the-past.inf.ua> (accessed 20 February 2020))

Przykłady różnych strategii ochrony

Wróćmy do zawartej w tytule artykułu idei o Placu Swobody jako o swoistej chrestomatii, czyli prawie akademickim zestawieniu sposobów zachowania autentyczności zabytków architektury modernistycznej. Powyższa analiza pozwala w rzeczywistości zarysować co najmniej sześć różnych strategii ochrony, które należałoby tutaj zastosować:

- jak najdokładniejszą reintegrację i restaurację, tj. przywrócenie oryginalnego wyglądu zachowanego, wybitnego pomnika architektury modernistycznej (vide: Budynek Przemysłu Państwowego Gosprom). Głównym problemem jest tutaj sam zakres prac konserwatorsko-restauratorskich, które trwają od 2001 r. i które będą wymagać – jeśli nie dzisiaj, to w następnych dziesięcioleciach – stopniowego powrotu do autentycznych materiałów i struktur (lub odtworzenia autentycznych, jeśli niemożliwe jest zwrócenie tego, co ostatecznie utracono);

- rekonstrukcja i restytucja obiektu historycznego według stanu z lat trzydziestych, mająca na celu wyeliminowanie zniekształceń wprowadzonych do modernistycznego arcydzieła w wyniku zniszczeń wojennych lub w wyniku nieudanej powojennej przebudowy (por. dawny Dom Projektów, a obecny budynek główny Uniwersytetu Karskiego). W tym wypadku konieczne jest kompleksowe badanie naukowe obiektu i przygotowanie projektu jego „wydobycia” (odsłonięcia) spod okładzin i budynków gospodarczych. Działania te powinny być uzupełnione przez przemyślaną i przekonującą kampanią edukacyjną i propagandową;

- utrzymanie i restauracja obiektu w formie, którą nabył w wyniku powojennej przebudowy lub ukończenia w powojennym stylu (por.: Dom Spółdzielczości i Hotel „Internacjonal”). W tym wypadku, równolegle z działaniami restauracyjnymi i modernizacyjnymi konieczne byłoby zebranie i usystematyzowanie informacji historycznych na temat etapów powstania tych budynków, a także stworzenie ich graficznych modeli (rekonstrukcji graficznych), odtwarzających oryginal-

7. Charków, Dom Spółdzielczości, Plac Wolności, arch. Dmitriev A., Munts O., 1929-54, perspektywa (zdjęcia z archiwum A. Buryaka)

7. Kharkiv, The House of Cooperation, Sq. Svobody, arch. Dmitriev A., Munts O., 1929-54, perspective (private archive of A. Buryak)

ne modernistyczne realizacje i koncepcje projektowe; - działania koncentrujące się wyłącznie nad uzupełnieniem wiedzy historycznej, tj. gromadzenie i systematyzacja materiałów źródłowych i rekonstrukcji graficznych, którym nie towarzyszą prace projektowe i restauratorskie (patrz: nieistniejący modernistyczny budynek Komitetu Centralnego i przedwojenny wygląd całości dawnego Placu Dzierżyńskiego, a obecnego Placu Swobody). Jest to niezbędny etap badań historyczno-architektonicznych i historyczno-urbanistycznych poświęcony okresowi metropolitalnemu w Charkowie, a jednocześnie ważny element kampanii propagandowej i promocji dziedzictwa modernistycznego, jako najcenniejszego narodowego dziedzictwa kultury ukraińskiej.

Konkluzja

Przyjęte powyżej strategie ochrony cennych historycznie dzieł modernizmu przedstawione zostały na przykładzie zabudowy Placu Swobody w Charkowie. Dokumentując te obiekty, w różnym stopniu teraz przebudowane i zniekształcone, szczególnie trudno jest ustalić precyzyjnie przedmiot ochrony. Na przykład, w przypadku Domu Projektów musiałyby on

8. Dom Spółdzielczości - po przebudowie, zaprojektowanej przez architektów Shpara P., Yevtushenko N., Linetsky N., 1960 (źródło: Shkvarikov V., Gradostroitel'stvo SSSR: 1917-1967) [Urbanistyka ZSRR: 1917- 1967], Moskwa: Stroyizdat, 1967, s. 397)

8. The House of Cooperation - after reconstruction, designed by architects Shpara P., Yevtushenko N., Linetsky N., 1960 (source: Shkvarikov V., Gradostroitel'stvo SSSR: 1917-1967 [Urban planning of the USSR: 1917-1967], Moscow: Stroyizdat 1967)

obejmować jego oryginalną substancję historyczną, która została zachowana po powojennej przebudowie w strukturze obecnego budynku uniwersyteckiego, a także pewną rzecz niematerialną – możliwość przywrócenia gmachowi jego pierwotnego wyglądu. Należy

dodać, że strategie ochronne muszą być stale aktualizowane podczas całego procesu restauracji i rekonstrukcji każdego z zabytków – w celu uwzględnienia nowych danych uzyskanych podczas badań, a także nowych metod i możliwości konserwatorskich. ■

Bibliografia

- Buryak A., Kraizer I., *Between constructivism and Art Deco. Stylistic attribution of the Dzerzhinsky square (presently Freedom square / Ploshchad Svobody in Kharkov)*, [w:] *Heritage at risk. Preservation of 20th century Architecture and world Heritage*, Proceedings of scientific conference, Moscow, 2006, s. 49-51.
- Grigoryev A.V., *Severnyy korpus Khar'kovskogo natsional'nogo universiteta imeni V.N. Karazina - trudnaya sud'ba / Northern building of Kharkiv National University named after V.N. Karazin - a difficult fate*, [w:] *Pam'yatkoznavchi pohlyady molodykh vchenykh XXI st. / Monumental views of young scientists of the XXI century*, Kharkiv: Kursor, 2011, vol. 2, s. 83-86.
- Khan-Magomedov S.O., *Arkhitektura sovetskogo avangarda / Architecture of the Soviet avant-garde*, vol. 2, *Sotsial'nyye problemy / Social problems*, Moscow: Stroizdat 2001.
- Kharkiv buduye. *Fotoal'bom / Kharkiv is building. Photo album*, P. P. Khitrov (ed.), Kharkiv: Publication of Kharkiv City Council 1931, s. 113 i ilustr.
- Nikolenko T., *Predvoskhishcheniye budushchego. Dom Gospromyshlennosti v Khar'kove / Anticipation of the future. House of the State Industry in Kharkov*, "Architecture of the USSR", 1984, nr 3, s. 101-105.
- Protsenko M., *Gostinitsa «Internatsional»-«Khar'kov» - krupneyshiy otel' Sovetskoy Ukrainy (k 75-letiyu) / The hotel "International" - "Kharkov" is the largest hotel of Soviet Ukraine (to the 75th anniversary)*, [w:] *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriyi. Zbirnyk naukovykh prats' / Actual problems of national and world history. Collection of scientific works*, V. 15, Kharkiv: KhNU n. V.N. Karazin 2012, s. 205-212.
- Shkvarikov V., *Gradostroitel'stvo SSSR: 1917-1967 / Urban planning of the USSR: 1917-1967*, Moscow: Stroyizdat 1967.
- Zvonitsky E., Leibfreyd A., *Gosprom*, Moscow: Stroizdat 1992.

Complex of Svobody (Freedom) Square in Kharkiv – a Collection of Strategies for Preserving the Authenticity of Avant-Guard Architecture

Summary

The governmental centre on Svobody (ex Dzerzhinsky) Square in Kharkiv, Ukraine, was basically completed in the late 1930s. At that time it was a unique, world's largest integrated complex of early modernistic architecture. It included giant buildings of the House of State Industry (Derzhprom, 1931), the House of Project Organizations (1934), the House of Cooperation (not completed until World War II), and the Communist Party Central Committee building (1932). In addition, the "International" hotel, the largest at that time in Ukraine, was erected on the square (1936).

These objects and the square itself underwent war destruction, post-war restoration and a number of reconstructions during the following years. Today this extraordinarily interesting complex is a kind of a difficult puzzle in terms of possible preservation strategies.

Derzhprom - the pearl in the complex is the only object that has retained its original appearance. It is the world's largest monument of interwar modernism, a huge office building of monolithic reinforced concrete, a masterpiece of a Leningrad architect Sergey Serafimov and his co-authors Samuel Kravetz and Mark Felger. Long use and unsuccessful post-war repairs made it necessary to proceed with the reconstruction of the building, which started in 1988 and is still going on. In 2018 Derzhprom was included on UNESCO preliminary list of the World Heritage.

Even more perfect masterpiece of Serafimov – the House of Projects (co-author M. Zandberg-Serafimova) was badly damaged by fire in 1941. Restoration of the building started in the early 1950s. This huge building (about 60 000 m²) was going to be rebuilt in the triumphant style of Moscow high-rise buildings (or the Palace of Culture and Science in Warsaw). After

Stalin's death, the reconstruction project was radically simplified. All the same, the building restored in 1961 entirely lost its original appearance.

An opportunity to experience the true spirit of this object appeared when Contemporary Art Centre, named after Kharkiv constructivist Vasyl Yermilov, was opened in one of the extensive basements of the university. Then the powerful monolithic structures of the underground part were exposed, and it became obvious that the fundamental possibility of reviving the authentic look of the masterpiece is still there and requires only determination on the part of the people responsible for that. An ambitious task of the restoration of the House of Projects and its historical brother – the magnificent Gosprom can become a cultural feat on a European scale.

In addition, the article considers the history of the "International" hotel, the House of Cooperation and the Central Committee building.

The scope of problems related to listing such buildings is also discussed in this article. When documenting objects that have been rebuilt and altered but which were once masterpieces of modernism, it is particularly difficult to determine the substance of preservation. Sometimes the matter would have to contain the original construction base, which was preserved in the structure of the current building, as well as some intangible entity – the possibility of restoring the edifice to its original appearance. Then the preservation documentation has to be constantly reviewed during the entire process of reconstruction of each of the monuments – to take into account new data obtained during the study, as well as to reflect the changes made by the conservators themselves. ■

Keywords: avant-garde architecture, protection of historical heritage, modernism, authenticity, soviet constructivism, Kharkiv